

УДК 81'27(450=161.2):811.131.1

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОФІЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ІТАЛІЇ

Сальваторе Дель Гаудіо

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
б-р. Т. Шевченка, 14, Київ, 01033, Україна
sadega@hotmail.com*

Стаття присвячена дослідженню мовлення представників української громади в Італії. Збір матеріалу здійснено за допомогою анкетування, в якому взяли участь українсько- та російськомовні українці, які проживають і працюють в Італії не менше п'яти років. Розглянута проблема є одним із аспектів вивчення українсько-італійських мовних контактів у ситуації постійних культурологічних і прагматичних зв'язків української мови з італійською. Автор вважає, що перспективи розвитку мови української діаспори залежать від державних ініціатив підтримки української мови за кордоном

Ключові слова: соціолінгвістика; мовні контакти; мова української діаспори; італійська мова; українська мова; російська мова.

Вступ

Стаття продовжує цикл досліджень, присвячених вивченню мовних та соціолінгвістичних особливостей мовлення українських емігрантів в Італії (далі використовуємо більш нейтральний термін *мігрант* замість *емігрант* або *іммігрант*, аби уникнути питань щодо можливої перспективи як країни походження мігрантів - України, так і країни, до якої вони мігрують, Італії. – *С. Д. Г.*). Відомо, що перші дослідження мов численних слов'янських діаспор, у тому числі й української, традиційно мали американське підґрунтя. Починаючи з 90-х років ХХ ст., після розпаду Радянського Союзу і еміграції громадян колишніх соціалістичних країн у західну Європу, поширився інтерес дослідників до мов діаспори в Європі. Спершу ця увага зосередилась здебільшого на мові російської діаспори у країнах центральної та північної Європи, особливо в Німеччині, Австрії, Фінляндії тощо (праці Ю. М. Караулова [3], О. А. Земської, М. А. Гловинської, М. А. Бобрика [5], К. Менг, Е. Протасової [6] та ін.).

Специфіка ж мови українців у ситуації постійного контактування в іншомовному середовищі (за європейським кордоном) привернула увагу вчених відносно недавно. Підкреслимо, що мова української діаспори в певних американських регіонах, наприклад, у Канаді та Бразилії, була об'єктом етнолінгвістичного дослідження Б. М. Ажнюка [1]. Крім досліджень автора цієї статті про загальні демографічні та соціолінгвістичні аспекти україномовної діаспори та її мовленнєві характерні риси в ситуації постійного контактування [2; 5] і за винятком праці М. Перотто [7], яка частково розглядає мову російськомовних українців в рамках студії про «мову та ідентичність російськомовних в Італії», в Італії подібних досліджень небагато.

Мета статті полягає у визначенні специфічних соціолінгвістичних рис, що характеризують українську діаспору в Італії. На відміну від попередніх досліджень, що

зосереджувалися лише на україномовних українцях-мігрантах (ми вивчали виключно ефект мовного впливу італійської на українську мову), у цій статті розглянемо також і мовні звичаї російськомовних українців, що значно доповнює соціолінгвістичну картину.

1. Методологія збору даних

Збір мовних та соціолінгвістичних даних є повільним і триває уже декілька років через певні перешкоди (наприклад, вивчення характеристики мови української діаспори в Італії цілком залежить від організаційних та індивідуальних фінансових можливостей дослідника). Основний автентичний мовний та соціолінгвістичний матеріал було зібрано у три етапи, що охоплюють:

- 1) особисте пасивне спостереження мовної поведінки українських мігрантів і письмовий запис у формі нотаток мовних/мовленнєвих особливостей;
- 2) визначення обмеженого кола україномовних інформантів-співпрацівників з вищою гуманітарною освітою, які мешкали в Італії принаймні 8 років, добре усвідомлювали мету і об'єкт дослідження і тому виявилися здатними для співпраці і збирання перших квалітативних та квантитативних (якісних і кількісних) даних;
- 3) поширення мовної та соціолінгвістичної інформації через анкетування → квантитативний підхід.

Для ознайомлення з методологічним підходом автора на попередніх етапах дослідження можна звернутися до його публікацій на подібну тематику [2; 5]. Додамо, що результати особистого спостереження порівнювалися із соціолінгвістичними та мовними фактами першої групи інформантів-співпрацівників. На третьому етапі (3 пункт) ми широко використовували спеціально розроблені анкети [висловлюю щире подяку к. ф. н. О. Палінській за допомогу в підготованні анкет – *С. Д. Г.*], що роздавалися через посередництво первісних інформантів або безпосередньо українцям, які збираються у визначені дні тижня на вулицях італійських міст. Деякі респонденти надіслали відповідь на анкету електронною поштою. Диктофонні записи на даному етапі ми не робили, щоб не викликати контролю мовлення в респондентів, які часто заперечують вплив італійської мови (проникнення італізмів) на свою українську мову. Однак ми не виключаємо використання диктофона в майбутніх інтерв'ю, а також маємо намір звернутися до культурних асоціацій діаспори в Італії для подальшого поширення анкетування. Дотепер ми інтерв'ювали близько п'ятдесяти осіб.

2. Соціолінгвістичний нарис

Причини еміграційних рухів із України до Європи, і зокрема до Італії, уже були об'єктом нашої дискусії [2: 2–4]. Додатковий матеріал щодо мотивів міграції можна знайти в електронному варіанті статті www.neodemos.it [9]. Різні статистичні дані (залежно від джерел) показують різні цифри щодо кількості українських громадян, які мешкають в Італії. Недавні статистичні дані італійського Інституту Статистики (ISTAT, 2010) повідомляють, що в Італії мешкають приблизно 172.000 українських громадян. Неофіційні ж дані підтверджують, що на території Італії існує численна нелегальна українська громада. За інформацією українського посольства в Італії, ще в 2006 році на території Італії проживало біля 324.000 українських громадян. Українська спільнота займає третє місце за кількістю осіб після румунської та албанської груп [9]. Найкомпактніше українці проживають у Римі, Мілані та південній Італії, особливо в області Кампанія та її обласному центрі Неаполі, в деяких провінціях регіону Калабрія. Офіційні дані і результати нашого обстеження та анкетування підтверджують загально відомий факт: міграційний рух в Італії – це переважно жіночий феномен. Жінки

становлять приблизно 80% українських мігрантів, а за іншою статистикою – навіть 90% [9; 10].

Наше опитування проводилося переважно в області Кампанія і, зокрема, в провінції Неаполя, хоча не залишилися поза увагою і декілька респондентів з інших областей та міст, наприклад, Рима.

На основі зібраних даних можна стверджувати, що останнім часом спостерігається тенденція до зростання кількості українців молодшого покоління (20–30 років), на відміну від попередніх років (період 1998–2003), коли українські мігранти (жінки) середнього віку (40–50 років) становили більшість. Це, ймовірно, є наслідком дії закону про об'єднання членів сімей [7: 23].

Перші три питання анкети стосувалися особистих даних: рік і місце народження та стать. Відповідаючи на четверте питання про національність, переважна більшість вписувала «українець/українка», хоча були і випадки (приблизно 3%), коли респонденти із східних областей України відповіли: «росіянин/росіянка». Рівень середньої та середньої спеціальної освіти (питання 5) переважає у більшості випадків: 70%, – особливо серед мігрантів середнього та старшого віку. Серед молоді більшість вказувала на неповну вищу освіту. Як правило, респонденти (питання 6) вказали, що до приїзду в Італію (на батьківщині) вони працювали в технічній або економічній галузі.

Щодо українських регіонів походження респондентів (питання 7), відповіді були найрізноманітніші. Переважали західні області: Львівська, Рівненська, Волинська та ін.; багато інформантів приїхало з Житомирської області (центральна Україна). Щодо східних регіонів, то більшість інформантів походить з Луганської області.

Однією з вимог до респондентів був термін проживання в Італії не менше п'яти років. Усі респонденти зазначили, що вони живуть в Італії з початку 2000-х років.

Відповідаючи на питання (10) про рідну мову, поведінка респондентів часто віддзеркалювала територію народження чи проживання і покоління. Наприклад, більшість респондентів зі східних та південних регіонів (Херсон, Миколаїв тощо) зазначали про російську мову. Респонденти середнього і молодшого віку, що походили з центрально-західних областей, стверджували про українську мову. Навіть серед тих, які вписували російську мову як рідну, усі підтвердили адекватне знання української мови. Італійську мову респонденти визначили як третю в списку, за нею поставали інші іноземні мови.

Майже всі респонденти підтвердили (питання 12), що вивчали італійську мову/мовлення *через спілкування з носіями мови*. На питання стосовно рівня володіння італійської мови (13), переважна більшість інформантів молодого віку, оцінює свої знання італійської таким чином: *читаю, пишу і вільно розмовляю*. Інші зазначають, що вони *читають, говорять, але погано пишуть*.

На питання (14): «Яку мову Ви зараз найчастіше використовуєте в побуті?», респонденти відреагували по-різному. Приблизно 50%, відповіли: «українську + італійську + російську»; майже 30% відповіли: італійську та українську або італійську + російську; обмежена кількість вказала на італійську + неаполітанську або на усі перелічені варіанти (тобто, залежно від ситуації).

Безсумнівно, що на робочому місці всі респонденти вживають (питання 15) італійську мову, або італійську та неаполітанську, або українську та італійську, або російську та італійську мови.

На питання (16) про мову навчання у школі в Україні, респондентів можна поділити на дві групи. Респонденти, що належать до старшого покоління, часто

визначають російську як мову навчання у школі; втім, більшість молодих респондентів вказують про українську мову.

На важливе питання (17) щодо «мови спілкування в Італії», більшість респондентів адаптує стратегію мовного вибору залежно від співрозмовника та ситуації. Респонденти спілкуються українською мовою з українцями; російською з росіянами; італійською з італійцями та носіями інших мов; хоча є мовці, які розмовляють російською з україномовними (як це було за радянських часів).

На цікаве питання (18), «якою мовою Ви спілкуєтеся в родині», вибір респондентів залежить від надбаних мовних звичок. Якщо вони спілкуються з батьками або з чоловіком/дружиною, які не є італійцями, то розмовляють рідною мовою, або тією, якою користувалися до приїзду в Італію. Так само можна сказати про родичів. Цікаво спостерігати, що багато українських матерів (за умови змішаних шлюбів) розмовляють з дітьми, насамперед, італійською; на другому місці за частотою вживання в них українська чи російська.

Мовою читання (19) книги і видання ЗМІ залишається українська або російська, залежно від жанру і попередніх звичок. Респонденти часто читають науково-популярні книги російською мовою; книги за фахом українською та російською мовами; художню літературу мовою оригіналу. Газети читають трьома мовами, тобто українською, російською та італійською. Телевізійні програми дивляться також трьома мовами. Радіопрограми слухають переважно італійською, хоча й інші дві мови не виключаються.

У громадській сфері (20) найчастіше використовується італійська мова.

Двадцять перше питання про «постійне вживання італійських мовних елементів у мовленні українців», що було додатковим в анкеті, розглядатиметься у цій статті, оскільки це було предметом окремого дослідження [5].

Останнє питання (22) про «мову навчання дітей» другого покоління іммігрантів також не розглядається, тому що цей матеріал буде проаналізовано окремо.

3. Інтерпретація соціолінгвістичних характеристик українців-мігрантів

Вибір мови відображає регіон походження респондента. Наші спостереження підтвердили результати подібного опитування про те, що українська громада є більш компактною порівняно з іншими національностями, наприклад, російською та білоруською. Можливо, через те, що вони емігрували з метою робочої інтеграції, а не з приватних причин, як більшість росіян [7, 17]. Момент згуртованості є важливим, щоб відчувати себе частиною громади, яка розділяє однакові цінності та життєву долю.

Обставини для збирання певних відповідей інтерв'ю також підтвердили факт (загальновідомий для італійців або для тих, хто живе в Італії – *С. Д. Г.*), що українці зустрічаються, зазвичай, у певні дні тижня, наприклад, щочетверга та щонеділі, коли мають вільний день і переважно у визначених місцях: біля вокзалу, головної площі, міського парку, набережної моря тощо. Крім того, українські групи жінок середнього віку зустрічаються в час, коли італійці традиційно не перебувають на вулицях, наприклад, в неділю після обіду.

Особисті спостереження також підтверджують, що україномовні українці, точніше українки, при неформальних зустрічах між собою зберігають лояльність до української мови. Перехід на російську мову відбувається, коли у групах є представники інших національностей колишнього радянського простору або коли переважає кількість російськомовних українців зі східних регіонів. Тенденція пристосування до російської мови спостерігається здебільшого серед жінок старшого

покоління, навіть якщо вони походять із західних областей. Тому можна стверджувати, що у щоденній практиці майже всі респонденти використовують три мови.

Італійська мова переважає над іншими в усіх робочих та суспільних мовних ситуаціях (громадська сфера), за винятком тих українців, які працюють у сфері туризму, журналістики і, звичайно, у консульських відділеннях. Треба додати, що українці, які працюють в туризмі найчастіше використовують російську або англійську мови. Крім стандартної італійської мови, багато українців змушені спілкуватися різними діалектними або регіональними варіантами італійської мови. Це також впливає на лексику та граматику українського мовлення. Цікаво звернути увагу на те, що деякі респонденти підкреслили, що з румунами вони говорять італійською (Румунська громада займає перше місце в Італії серед мігрантів – С. Д. Г).

Російську та україномовну літературу можна придбати у численних українських та східноєвропейських магазинах та супермаркетах (манера спілкування, звертання і взагалі мовна поведінка у цих місцях може бути об'єктом окремого дослідження – С. Д. Г). Більшість респондентів читають книги російською мовою, а газети – усіма трьома мовами.

Опитування показало, що респонденти з вищою освітою вивчали італійську мову цілеспрямовано на курсах і знають також англійську мову. Ця риса особливо типова для молодих респондентів з вищою освітою. Проте усі інші респонденти, особливо старшого покоління (50–60 років), вивчали італійську мову через спілкування з італійцями і не завжди їх рівень знання італійської мови є достатнім для всіх мовних ситуацій.

Майже всі респонденти зберігають лояльність до рідної мови, хоча вони схильні переходити до мови співрозмовника, наприклад, до російської мови з російськомовними; до італійської з представниками інших національностей. Російська мова переважає у міжкультурних зустрічах та у культурних закладах, наприклад в асоціаціях Італія – Країни СНД (колишні асоціації Італія – ССРСР).

Як зазначалося вище, італійська мова переважає на роботі, звісно, у школі для дітей українського походження. З друзями та знайомими можна чути всі мови, залежно від прагматичного контексту: італійську, українську, російську. З сусідами переважає італійська або діалектна мова місцевості, наприклад, неаполітанська. У побуті (магазин, транспорт, майстерні та ін.) також переважає італійська мова (крім іноземних магазинів, про які йшлося раніше). Місцеві звичаї та діалекти також впливають на мовну поведінку та мовну свідомість респондентів, що постійно мешкають в Італії.

Додамо (хоча це не є предметом даної статті), що серед українських мігрантів спостерігається прагнення залишати італійські слова і вирази у відповідях анкет, наприклад, *molto contenta* (дуже рада), *treno* (поїзд), розмовно-діалектний вигук: *mannaggia!* (чорт!), формули привітання та ін. Характерними є також окремі італійські слова й словосполучення, що вживаються українському контексті, наприклад, *я кутила bellissimi stivali* (гарні чоботи) тощо. (Також вартий уваги порядок слів, коли прикметник передує іменнику, а не навпаки, як в італійській мові. Відомо, що не маркована позиція в італійській мові є іменник + прикметник – С. Д. Г).

Висновки

На основі соціолінгвістичного аналізу (дослідження триває) можна лише підтвердити, що україномовні респонденти, які походять з центрально-західної України і належать до молодого покоління, зберігають лояльність до української мови, хоча з росіянами часто переходять на російську. Навпаки, російськомовні українці

(включаючи етнічних росіян, що є громадянами України) рідше переходять на українську з україномовними. Більшість українців дивляться італійські телепрограми. Старше російськомовне покоління, особливо із Східної України, здебільшого спілкується російською мовою з усіма представниками колишнього радянського простору і переходить на італійську лише з італійцями та носіями інших мов та культур. Російська мова залишається серед мігрантів Східної Європи старшого покоління мовою міжнаціонального спілкування та приєднання (згуртованості), хоча україномовні групи часто зустрічаються і між собою підтримують спілкування українською мовою. Особливо лояльними до вживання української мови, як і можна було припускати, є представники західних регіонів України. Проте молоді матері (особливо у змішаних шлюбах) показують виразну тенденцію спілкуватися з дітьми, які народилися в Італії, саме італійською мовою.

На даному етапі нашого дослідження будь-який прогноз майбутнього розвитку (еволюції) мови діаспори, її соціолінгвістичного профілю та мовної поведінки у широкому розумінні цього слова є передчасним. Багато буде залежати від державних ініціатив підтримки української мови за кордоном – наприклад, створення українських шкіл, україномовних культурних асоціацій і, звичайно, впровадження предметів з україністики в університетах таких великих міст, як Неаполь, де існує потужна українська громада.

1. *Ажнюк Б.* Мовна єдність нації, діаспора й Україна. – Київ : Рідна мова, 1991. – 448 с.
2. *Дель Гаудіо С.* Українська мова і мова української діаспори в Італії: соціолінгвістичні аспекти // Мова і суспільство / за ред. Г. П. Мацюк. – 2012. – № 3 – С. 202–209.
3. *Караулов Ю. Н.* О русском языке зарубежья // Вопросы языкознания. – 1992. – № 1. – С. 5–18.
4. *Земская Е. А.* Язык русского зарубежья: Общие процессы и речевые портреты : [коллективная монография] / отв. ред. Е. А. Земская. – М., Вена : Языки славянской культуры: Венский славистический альманах, 2001. – 456 с.
5. *Del Gaudio S.* Influsso italiano sulla lingua degli immigrati ucraini // Paper presented at the 5th Congress of the Association of Italian Slavists. – Faenza, 2011 (in print).
6. *Meng K.* Cultural self-conceptions and group designations of Russia-German immigrants in Germany. In: Cornillie B. / *K. Meng, E. Protassova* // J. Lambert, P. Swiggers (Hgg.): Linguistic identities, language shift and language policy in Europe. – Leuven, Paris, Walpole, MA : Peeters (Orbis / Supplementa ; 33), 2009. – S. 135–149.
7. *Perotto M.* Lingua e identità dell'immigrazione russofona in Italia. – Napoli : Liguori Editore, 2009. – 178 p.
8. Immigrazione ucraina in Italia / [Електронний ресурс]. – Доступно з : http://www.db.caritas.gluaco.it/caritastest/temi/immigrazione/Dossier_2006/ucraina_immigrazione.pdf (15.02.2008).
9. La migrazione dall'Ucraina in Italia: un confronto tra i dati statistici ucraini e italiani / [Електронний ресурс]. – Доступно з : http://www.neodemos.it/pop.php?file=onews&form_id_notizia=393.pdf (17.03.2010).
10. [Електронний ресурс]. – <http://www.demo.istat.it> (01.02.2012).

**SOCIOLINGUISTIC PROFILE OF THE UKRAINIAN
DIASPORA IN ITALY****Salvatore Del Gaudio***Taras Shevchenko National University in Kyiv
bul. Shevchenka, 14, Kyiv, 01033, Ukraine
sadega@hotmail.com*

The article studies the speech of the representatives of the Ukrainian community in Italy. The collection of data was carried out by means of questionnaires with participation of Ukrainian and Russian speaking Ukrainian citizens residing in Italy minimum for five years. The present problem is one of the aspects of studying Ukrainian-Italian language contacts under conditions of constant cultural and pragmatic relations of the Ukrainian and Italian languages. The author believed that the prospects of Ukrainian diaspora's language development are largely dependent on state initiatives of the Ukrainian language support abroad.

Key words: sociolinguistics, language contacts, language of the Ukrainian diaspora, the Italian language, the Ukrainian language, the Russian language.

**СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПРОФИЛЬ
УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ В ИТАЛИИ****Сальваторе Дель Гаудио***Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
б-р. Т. Шевченко, 14, Киев, 01033, Украина
sadega@hotmail.com*

Статья посвящена исследованию речи представителей украинской общины в Италии. Сбор материала осуществлен при помощи анкетирования, в котором приняли участие украинско- и русскоговорящие украинцы, проживающие и работающие в Италии не менее пяти лет. Рассмотренная проблема является одним из аспектов изучения украинско-итальянских языковых контактов в ситуации постоянных культурологических и прагматических связей украинского языка с итальянским. Автор считает, что перспективы развития языка украинской диаспоры зависят от государственных инициатив поддержки украинского языка за рубежом.

Ключевые слова: социолингвистика; языковые контакты; язык украинской диаспоры; итальянский язык; украинский язык; русский язык.

Стаття надійшла до редколегії 7.10.2013
Прийнята до друку 30.10.2014